

Wolfová, Jarmila

Infinitivní věty exhortativní v češtině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1971, vol. 20, iss. A19, pp. 199-203

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100749>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JARMILA WOLFOVÁ

INFINITIVNÍ VĚTY EXHORTATIVNÍ V ČEŠTINĚ

Exhortativem¹⁾ označuji samostatný infinitiv v infinitivních větách s apelovou platností, v nichž mluvčí chápe děj označený infinitivem jako nutný a vyzývá k jeho realizaci sám sebe nebo ve vedlejších větách uvozených třetí osobu. *A honem se schovat před lidmi, abych se vyrovnal s tím, že jsem vlastně šťastný a jednoduchý člověk.* (K. Čapek); *Neměknout v očích ani tónu, umiňovala si Marta.* (O. Scheinpflugová); *A v tom, uprostřed ulice, si uvědomí, proboha pozor! Vždyť jsem uprostřed ulice, vždyť jsem před cílem! Zde přeci už nepočítat do desíti, zde počítat už jen do pěti.* (L. Fuks).

Uvedený typ infinitivních vět má vztah jak k infinitivním větám práci, tak i rozkazovacím a s oběma typy vět ho spojují některé společné rysy; možno dokonce říci, že do jisté míry tvoří přechod od přání k rozkazu. Vyznačuje se však svými specifickými rysy, které ho od obou způsobů odlišují.

Evidentní podobnost infinitivu práciho a rozkazovacího, a to jejich apelovost, vede některé lingvisty k tomu, že oba infinitivy spojují pod jeden společný název jako infinitivy žádací. Činí tak např. J. Ružička ve své monografii *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*²⁾, v níž se podrobně zabývá syntaxí současného slovenského infinitivu. Do společné kapitoly „Žiadacie infinitivne vety“ shrnul „vety vyjadrujúce rozkaz alebo zákaz, vety vyjadrujúce hrozbu, výzvu, radu apod. a vety vyjadrujúce želanie“. Z tohoto rozdělení vyplývá, že vodítkem při této klasifikaci byl autorovi různý stupeň naléhavosti apelu ve výpovědi, který je v kategorii apolových vět nejnižší u vět práciach a nejvyšší ve větách rozkazovacích. Infinitivní věty práci a rozkazovací se však od sebe odlišují nejen intenzitou apelu, jež vyjadřují, ale primárně osobou konatele žádaného děje, který má děj uskutečnit. U infinitivu rozkazovacího je to osoba druhá, u infinitivu práciho osoba první. Specifické postavení mezi těmito dvěma infinitivy zaujímá infinitiv s platností exhortativní, který je rovněž vždy modální ve smyslu modalit volní.

Jaké je jeho místo mezi přáním a rozkazem? V infinitivních větách s platností práci je ve většině případů mluvčí totožný s konatelem potenciálního děje, tj. přání o realizaci děje se obrací k první osobě; *Ach, moci tak usnout a už se nezbudit!* (Čapek); *Být zas děvče, běžet po lukách.* (Němcová); ... *ach, poškrábat jí! Udělat jí v obličejí jako politém skín mlékem nezhojitelnou krvavou brázdou!*

¹⁾ Podle Deutschbeinovy klasifikace anglického modu by bylo možno též použít termínu *adhortativ*. G. Deutschbein, *System Der Neuenglischen Syntax*, Berlin 1917, s. 122.

²⁾ J. Ružička, *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava 1956, s. 87—89.

Podobně je tomu i ve vedlejších větách uvozených, kde je vyjádřen agens žádaného děje, jenž syntakticky není totožný s osobou mluvčího. *Unavený muž si přál, ach spát, spát.* (LD 64); *Toužíš potom do nekonečna, tak nevidět, neslyšet!* (Čapek); *Všichni byli zmoření a unavená ústa téměř jednohlasně šeptala: vylézt už konečně z krytu, nadýchat se vzduchu, ohlédnout se na slunci.* (LD 64). Agens žádaného děje a mluvčí jsou tedy ze syntaktického hlediska různí, avšak přání realizovat děj infinitivního slovesa se ve skutečnosti vztahuje k vlastnímu, možno říci původnímu autorovi výpovědi, tj. logicky opět k osobě mluvčího.

Konatel žádaného infinitivního děje je u infinitivních pracích vět vyjádřen buď explicitně, nebo je implikován a vyzoomuje se z kontextu. Naproti tomu v pracích větách s kondicionálem nebo s indikativem umožňuje finitní tvar slovesa *být* nebo finitní tvar plnovýznamového slovesa vyjádřit přání mluvčího realizovat děj vzhledem ke všem osobám, ne tedy pouze k osobě první. V infinitivních větách pracích povaha infinitivu znemožňuje mluvčímu obracet se s přáním vykonat děj k různým osobám.

Rozkazovací infinitiv se od pracího infinitivu odlišuje nejen tím, že vyšší měrou vyjadřuje volní modalitu, ale také osobou, ke které se mluvčí s výzvou k uskutečnění infinitivního děje obrací. Je to vždy 2. os. sg. nebo pl. V rovině konkrétního věcného obsahu jsou zde též rozdíly v sémantických okruzích, z kterých infinitiv čerpá. Neexistuje infinitivní rozkaz neosobních a modálních sloves, kdežto přání se infinitivem modálních sloves vyjádřit může.

Exhortativ má s pracím infinitivem společnou osobu, k níž se vztahuje žádost nebo výzva k uskutečnění děje, tj. os. 1., s imperativem ho spojuje vysoká intenzita vůle, se kterou mluvčí apel vyslovuje, a jisté omezení na určité sémantické okruhy sloves. Mohlo by se tedy hovořit též o infinitivním rozkazu 1. os. sg.

V rámci exhortativu se podle formy vydělují dvě skupiny, z nichž první je sémanticky podobná optativu a pravděpodobně z něho také vychází, druhá se podobá infinitivním větám rozkazovacím nebo typu s elipsou modálního slovesa nebo, predikativa. Mezi těmito vyhraněnými případy se nalézají infinitivní věty, jež není možno jednoznačně zařadit k té či oné skupině, protože tvoří přechod od jednoho typu k druhému. Infinitivní exhortativní věty prvního typu lze nalézt v beletrii v citově silně zabarveném vnitřním monologu a v hovorovém jazyce. *Uloupit tedy tuto tajnou šifru! Tuto královskou pečeť! Vyloupit tuto třináctou komnatu Pavla Zemánka; všechno prosládit, všechno zpřeházet! zanechat mu v ní spoušť.* (Z beletrie); *Na dvojku nebo na šestnáctku, jenom to nepoplést, jenom nezapomenout přestoupit a nezajet do Nuslí, odtamtud bych se už víděl v tom stavu nedostal.* (Valenta); *Bože, co činit. Ano, vyhledat ji živou nebo mrtvou; zachránit živou před hanbou a utrpením; zachránit mrtvou před brutální senzací novin; za každou cenu zachránit Lidu!* (K. Čapek); *Najednou tu byl znova nápad: pryč! To je jediné řešení! Pryč, někam do vnitrozemí, kam Pavel tak snadno nemůže! Ztratit se mu! A s Karlem, a třebaš i bez něho!* (R. Kalčík); *Co teď? Především nalézt Müllera. Projít Müllerdómem a prozkoumat všechna patra! Prohledat palác! Proniknout jeho zazděné oblasti; všechny komnaty, všechny výklenky prolézt, protukat všechny zdi, podlahy, stropy.* (J. Weiss).

1 b) *Vykašlat se na to, co má s jinými prohlánci za duševní zmatenosti.* (Z beletrie); ... *jeden voják už tenkrát řekl, vysrat se na válku! a už visel na stromě...* (B. Hrabal); *Zatrhnout vám to, neřádi.* (K. Čapek); *Místo zvanění vykopnout Gellena, seřezat Irenu a pak ji všechno odpustit a strašně ji milovat dál.*

Uvedené věty již překročily rámec pracích vět, v nichž zřejmě mají svůj původ, intenzita jejich apelu se rovná intenzitě volní stránky v rozkazovacích větách.

Příklady jsou excerpované z autostylizovaných románů (Kundera, Weiss, Čapek, Valenta), takže je nepochybné, že apel se obrací k mluvčímu samému.

Infinitiv prvé skupiny příkladů (1a) se vyskytuje častěji v silně vzrušeném monologu uměleckého jazyka; v hovorové mluvě se obvykle váže na expresivní výrazy. Je tedy možno se domnívat, že jde o jistou stylisticky podmíněnou substituci určitého tvaru infinitivem danou silnou expresivitou infinitivního vyjádření. Při indikativním nebo kondicionálním vyjádření lze pomocí různých modálních sloves, predikativ a částic vyjádřit různé stupně volní modality a lze dát výpovědi různá stylistická zabarvení. Této běžnější podobě s indikativem dává zřejmě přednost mluvený jazyk, tj. např. *musím za každou cenu zachránit Lidu*. Spisovatel naproti tomu užije výraznějšího prostředku, a to infinitivu.

Vzhledem k tomu, že i v exhortativních větách má samostatný infinitiv význam apellový, není k němu přiřazena žádná obsahová částice nebo adverbium, které by jeho význam modifikovalo, jako je tomu např. u infinitivních zvolacích vět nebo u infinitivních otázek, ale vyskytuje se zde pouze samostatný infinitiv jako další jazykový prostředek pro vyjadřování apelu³).

Je-li infinitivní věta exhortativní zvolací, je stejně tak jako zvolací infinitivní věta rozkazovací graficky označena vykřičníkem.

Ve zvukovém plánu se realizuje příznaková stoupavě klesavá kadence. Infinitiv představuje většinou jádrovou složku výpovědi, a je na něm proto větný přízvuk, a pokud to dovoluje členění věty, stojí také na příznakovém místě ve větě, tj. na začátku. Tato důrazovost souvisí zřejmě i se záměrným použitím infinitivu namísto indikativu. Mluví ho používá ve snaze obrátit pozornost pouze k ději, k jeho realizaci a abstrahovat tak od ostatních doprovodných prvků, které s sebou nese indikativní vyjádření. Důrazovost infinitivu se intenzifikuje opakováním. *Skončit, skončit svoje dílo!* (J. Weiss).

Pouze při opakování, které není motivováno intenzifikací, kdy opakovaný infinitiv tvoří východiskovou složku, nikoli jádrovou, nenese větný přízvuk. *Ale v tom, uprostřed ulice, si uvědomí, proboha pozor! Vždyt jsem uprostřed ulice, vždyt jsem před cílem! Zde přece už nepočítat do desíti, zde počítat už jen do pěti!* (L. Fuks).

2. Druhou skupinu tvoří exhortativní věty, které bývají hodnoceny na pozadí vět s modálním slovesem nebo predikativem jako věty eliptické. Je to typ, jenž se ponejvíce vyskytuje v osobních poznámkách, jimiž si pisatel připomíná a přikazuje to, co musí vykonat. *Opravit sánky; Odnést obuv do opravy; Přinést šaty z čistírny; Vyžádat si loňskou ročníkovou práci a prostudovat ji; Nakoupit na neděli: 2 litry mléka, máslo.; Důkladně prostudovat kap. 4; Ještě dnes si zabalit sešity; 19.8. přijít v 8.30 hod. na poradu do Pánské! Nezapomenout!*

V tomto typu se věta neukončuje interpunkčními znaménky, pouze při maximální naléhavosti používá autor vykřičníky, které někdy klade i před větu.

Podobných případů bychom našli v osobních poznámkách velké množství. Jsou jim velmi podobné další příklady, které se od výše uvedených odlišují tím, že je

³ Primárním prostředkem pro vyjadřování apelu je v současné češtině imperativ pro rozkaz, dále kondicionál a indikativ pro přání. Primární funkci infinitivu bylo zřejmě pojmenování děje v úloze adverbialní, v historickém procesu jazykového vývoje se však infinitiv osamostatnil a verbalizoval do té míry, že může samostatně stát ve funkci predikátu. V této platnosti nejzřetelněji vystupuje jeho význam apellový. Je tedy z hlediska samostatného infinitivu nutností význam primární, kdežto z hlediska vlastních prostředků pro vyjadřování vyšší intenzity volní modality (přání, rozkazu) se infinitiv objevil v jazyce až později jako prostředek sekundární. Vyplývá tak z monografie J. Poráka *Vývoj infinitivních vět v češtině*, Praha 1967.

rozvšíjejí vedlejší věty. *Žádné komplexy z následků! To by byla prodloužená okupace! Vidět před sebe a pěkně se vzchopit dřív, než bude pozdě!* (F. Gottlieb); *A honem se schovat před lidmi, abych se vyrovnal s tím, že jsem vlastně šťastný a jednoduchý člověk.* (K. Čapek); *Teď se okamžitě obléci a rychle jít nakoupit, co se dá ještě sehnat.* (samomluva).

Pisatel nebo mluvčí se obrací s výzvou realizovat děj infinitivního slovesa sám k sobě. Zpravidla se podobné věty určují jako eliptické na pozadí vět s modálním predikativem *je nutno, dlužno, třeba* atd., nebo s modálním slovesem, v nichž je z různých důvodů, např. pro stručnost vyjádření, eliminována část s modálním výrazem. Podle tohoto názoru tedy typ adhortativu *opravit sáňky* vznikl elipsou věty *je nutno opravit sáňky* nebo *musím opravit sáňky* a po stránce významové je „úplnou“ větou totožný. Proti tomuto názoru však stojí následující fakta:

1. Čím se liší exhortativ *opravit sáňky* od imperativu *opravit sáňky*? Pouze osobou, ke které se mluvčí nebo pisatel obrací. Stačí tedy tento rozdíl v osobě k tomu, aby se první případ hodnotil jako eliptický indikativ, zatímco druhý jako infinitivní imperativ? Jestliže ano, potom by se i infinitivní rozkaz musel hodnotit jako eliptický, avšak tento názor vyvrátil podle K. Svobody již J. Jolly ve své práci: *Geschichte des Infinitivs im Indogermanischen*⁴.

2. Ani v intonaci obou indikativních vět není žádný rozdíl.

exh.:

opravit sáňky _____

imp.:

opravit sáňky _____

3. Exhortativ ani rozkazovací infinitiv se nemohou tvořit od neosobních sloves, stejně tak jako prostý imperativ, protože konatel žádaného děje je logicky nutný, aby se mluvčí k němu mohl obrátit s výzvou realizovat děj. Rovněž tak neexistuje rozkazovací infinitiv ani exhortativ od volněmodálního slovesa.

4. Jak u exhortativu, tak u rozkazovacího infinitivu se z kontextu vždy jednoznačně vyrozumí osoba, ke které se mluvčí s žádostí o realizaci děje infinitivního slovesa obrací, a to osoba první nebo v uvozené větě osoba třetí u exhortativu, druhá u imperativu. Naproti tomu u příkladů s modálním predikativem je konatel potenciálního děje chápán obecně, pokud ovšem není explicitně vyjádřen.

5. Exhortativ a rozkazovací infinitiv jsou vždy atemporální. Mluvčí se soustřeďuje pouze na lexikální význam daného slovesa a na vyjádření apelu. Naproti tomu indikativní podoba s modálním slovesem nebo predikativem s významem nutnosti, závaznosti do jisté míry oslabuje apelovost a posunuje význam celé výpovědi do jiné roviny. Převažuje zde chápání nutného děje ve významu jeho konstatování; forma s modálním výrazem vyjadřuje, zda nutný děj existoval nebo neexistoval v přítomnosti, minulosti nebo budoucnosti. Vedle vyjádření volní modalitý patřičným predikativem mluvčí ještě konstatuje, že je děj nutno realizovat, může si však nutný děj i přát, nebo se na něho ptát, a to značně redukuje intenzitu volní stránky takto formulované výpovědi. Není tedy možno pokládat větu s modálním výrazem *je nutno opravit sáňky* a exhortativ *opravit sáňky* za rovnocenné a z toho vyvozovat, že exhortativní věta *opravit sáňky* je věta eliptická. O elipse je možno hovořit tehdy, jestliže se celkový význam výpovědi vynecháním určitého výrazu nezmění, jako je tomu v případě *mladost (je) radost; (je) možno odejít*, ne však

⁴) K. Svoboda, *Infinitiv v současné spisovné češtině*, Praha 1962, s. 53, pozn. 107.

v případě, který zde byl analyzován. Je pravděpodobné, že geneticky exhortativ i rozkazovací infinitiv z těchto vazeb vznikly⁵⁾, avšak ze synchronního hlediska je nutné tyto infinitivy považovat za zcela samostatné predikáty mající apelovou platnost, která vyplývá ze specifické povahy infinitivu samého a nepociťuje se tedy již na pozadí žádných vazeb s modálním výrazem.

EXHORTATIVSÄTZE IM TSCHECHISCHEN

In diesem Artikel, der ein Kapitel aus der Arbeit über die Funktion des selbständigen Infinitivs im Aufbau der Parole darstellt, handelt es sich um die semantisch-funktionale Analyse von spezifischen Infinitivsätzen, sog. Exhortativsätzen. Das sind die Sätze, wo der Sprecher sich selbst eine durch den Infinitiv des Bedeutungszeitwortes bezeichnete Handlung befiehlt. Vom Standpunkt der klassischen Klassifikation von Infinitivsätzen nach der Grundmodalität und nach dem implizierten Täter der Infinitivhandlung aus, stehen die Exhortativsätze zwischen Infinitivwunschsätzen, (wo in den Sätzen mit einem explizitiv ausgedrückten Täter der Infinitivhandlung als Agent der verlangten Handlung gleichfalls die erste Person ist), und Infinitivbefehlsätzen (mit welchen sie durch hohe Intensität des Appells verbunden werden).

Die Exhortativsätze werden in zwei Gruppen geteilt; die erste Gruppe enthält die Sätze, die den Optativsätzen ähnlich sind: *Bože, co činiti. Ano, vyhledat ji živou nebo mrtvou; zachránit živou před hanbou a utrpením; zachránit mrtvou před brutální senzací novin; za každou cenu zachránit Lidu!* — (K. Čapek). Die zweite Gruppe enthält die Sätze, die dem Imperativ ähnlich sind. *A honem se schovat před lidmi, abych se vyrovnal s tím, že jsem vlastně šťastný a jednoduchý člověk* (K. Čapek); *Přinést baty z čístrny!* Dieses zweite Beispiel repräsentiert einen hochfrequentierten Typ, der sich in persönlichen Notizen, wo der Schreiber notiert, was er vollbringen soll, befindet. Die Exhortativsätze der zweiten Gruppe könnten als elliptische Aussagen, wo das modale Zeitwort oder modales Prädikativum ausgelassen wird, charakterisiert werden.

Wenn aber die heutige Infinitivbefehlsform nicht für die elliptische geeignet ist, *dělat!*; *uklidit!* kann man auch nicht die Aussageform auf solche Weise aus folgenden Gründen bewerten:

Der Exhortativ unterscheidet sich nicht durch seine Intonation von der Infinitivbefehlsform; gleichfalls gibt es keine Unterschiede im Umkreis von Zeitwörtern, die da vorgekommen sind; die beiden Typen sind Atemporalsätze; der Täter der erlangten Handlung wird eindeutig erkannt (d. h. immer die 1. Person).

Die Exhortativsätze sind ausdrucksvoll appellativ.

Diese wichtige Tatsache spricht dafür, dass der angeführte Umkreis der Infinitivsätze vom synchronen Standpunkt aus als selbständiger Typ mit prädikativer Gültigkeit, die aus der spezifischen Funktion und spezifischen Eigenschaften des Infinitivs erfolgt und welche auf dem Hintergrund der Verbindungen mit einem Modalausdruck nicht mehr empfunden wird, verstanden werden soll.

Übersetzt von M. Poljakov

⁵⁾ Tímto problémem se zabývá J. Porák ve své monografii *Vývoj infinitivních vět v češtině*, Praha 1967.

